

SZEMLE

HAJDÚ MIHÁLY KÉT TANULMÁNYKÖTETÉRŐL

Nyelvészeti és néprajzi közlemények. Orosháza, 2003. 332 lap

Válogatott tanulmányok. Szerkesztette KISS JENŐ. Budapest, 2003. 508 lap

1. Ki gondolná, hogy Hajdú Mihály betöltötte 70. életévét! Meglepő, mert a jelek egyáltalán nem erre utalnak, fiatalos lendülete és munkabírása töretlen. Ezt mi sem bizonyítja jobban, minthogy Hajdú tanár úrnak e jeles alkalomból három önálló kötete jelent meg, mindhárom e termékeny pálya összegzése, a felhalmozott tudás és ismeret közkinccsé tétele.

A három könyv tartalmilag és szerkesztését tekintve jelentősen különbözik egymástól. A „Nyelvészeti és néprajzi közlemények” című kötet elsősorban a névtan és néprajz iránt érdeklődő, szélesebb közönségnek szóló írásokat tartalmazza, melyek főként a szülőváros és a tágabb környezet egy-egy névtani kérdését taglalják, melyeket a kötet végén néprajzi adatközlések színesítenek. A második könyv a „Válogatott tanulmányok” címet viseli, Hajdú Mihálynak a névtan és a nyelvjárastan területén végzett tudományos munkássága eredményeit foglalja össze legjelentősebb tanulmányainak újbóli közreadásával. A harmadik könyv, az „Általános és magyar névtan” összegző munka, a névtan művelése során szerzett ismeretanyag és tapasztalat formába öntése, az első nagyobb összefoglalása az általános és magyar személynévtan eddigi eredményeinek.¹ Nem véletlen, hogy a tudományosság és a felsőoktatás számára készített kézikönyv Hajdú Mihály tollából került ki, mivel őt az onomasztikán belüli részterületek mindegyike foglalkoztatja, így a magyar névtanosok közül leginkább ő hivatott egy ilyen összegző mű elkészítésére.

A továbbiakban a fent említett első két tanulmánykötetről kívánok röviden szólni. A rövideget az indokolja, hogy bizonyára a közreadott válogatott tanulmányok jelentős része sokak előtt ismerős, hiszen számos közülük olyan alapmunka, problémafölvető írás, amely a névtanosok számára egy-egy téma kifejtésénél megkerülhetetlen. Ennek ellenére vagy még inkább éppen ezért nagy jelentőségű ez a két kötet, amely összesen 69 tanulmányt, nyelvjárási szövegközlést és kisebb közleményeket tartalmaz. (Közülük három mindkét gyűjteményben megtalálható: „Becézőnevek három Békés megyei község iskolai anyakönyveiben [1870–1900]”; „Békés megyei apaállatnevek 1923 és 1934 között”; „Adatok Békés város í-zésének történetéhez”).

2. Az első tanulmánykötettel a szülőváros, Orosháza tisztelgett a tudós tanár előtt, közreadva Hajdú Mihálynak azokat az írásait, amelyek a szűkebb és tágabb pátriához kapcsolódnak, az itt élő nép nyelvi és néprajzi sajátosságait tárják fel. Ezen írások nagy

¹ Ismertetését l. e tanulmányt követően a Névtani Értesítő jelen számában.

része sokak számára nehezen hozzáférhető kiadványokban jelent meg (megyei lapok, múzeumi kiadványok, helytörténeti monográfiák stb.), így többnyire rejtve maradtak a szakma előtt. A szülőföld iránti érdeklődés nem új keletű a népi élettel, a népnyelvel foglalkozók körében. Hajdú Mihály pályáját is meghatározták a tanyasi emberek között végzett gyűjtések és fordították végérvényesen a nyelvtudomány felé. Erről az indítatásról vall egyik visszaemlékezésében, ahol olyan helyi értelmiségi pártfogókról szól, akiknek lelkesedése rá is hatással volt és kijelölte számára azt az utat, amely a népnyelv és a népi életmód kutatásához vezetett pályája kezdetén (6–8), és amelyből később is gyakran merített.

Az összeállított kötet többek között e munkának a gyümölcseit tárja elénk immár egy helyen. A „helytörténeti” vonatkozású írások Hajdú Mihály munkásságára leginkább jellemző két nyelvészeti kutatási terület, a névtan és a nyelvjárastan tárgykörébe tartoznak. Ezek többnyire a szélesebb közönséghez szólnak, ezért nyelvezete közérthető azok számára is, akik a nyelvészetben járatlanok, mindez azonban a tudományosság kárára nem válik.

A kötet három tanulmányában olvashatunk például az orosházi családnevek és családok történetéről. Szembetűnő az az alaposság, amellyel a szerző a város családneveit vizsgálja. Végigkíséri az itteni családok történetét, megemlítve a XVI. századi előzményeket és a XVIII. századi betelepülést, majd a letelepült magyar lakosság nyelvjárasi sajátágaival bizonyítja északnyugat-dunántúli, kislalföldi eredetüket. Ezt a megállapítást a névtan oldaláról is megerősíti – a számos összeírás adatai alapján – a családnév-rendszerezés során kapott eredményekkel, amelyet történeti utalásokkal is alátámaszt (67–82).

A helytörténeti vonatkozású munkák közül kettő nem kapcsolódik a szülőföldhöz. A szerző ezekben a történeti keresztnévhasználatot vizsgáló írásaiban az ország egymástól távol fekvő megyéiből, Sopronból és Nógrádból választ két-két katolikus települést, amelyek 1770 és 1950 közötti névanyagának gyakoriságát veti össze (33–49), majd ugyanígy jár el a nógrádi Patak és Dejtár, két szomszédos katolikus település esetében is (50–66). A földrajzi szempontok alkalmazása a személynév kutatásban az 1960-as években egyáltalán nem volt általános, ezért ezeket a feldolgozásokat ilyen értelemben úttörő jelentőségűnek tarthatjuk. Szintén e tárgykörhöz kapcsolódik a Békés megyei Csanádapáca 1838 és 1860 közötti keresztnéveinek bemutatása is (99–106), melyet három békési település, Békés, Orosháza és Szarvas XIX. század végi iskolai anyakönyvei alapján gyűjtött történeti becézőnévanyagának elemzése követ (107–18).

A következő tematikus egységben a helynevek általános áttekintését, a különböző helynévfajták rövid elemzését találjuk; a csillagnevektől a településneveken át az épületnevekig terjed a helynévfajták bemutatása a legalapvetőbb ismeretek megadásával (120–30). A Vásárhelyi-pusztá neveiről írt munkában jelent meg az első tanyanév-tipológia, melyet most ismét olvashatunk a kötetben (131–47), majd Orosháza utcanéveit ismerhetjük meg 1980-ból (148–57).

Hajdú Mihály névtani érdeklődése az állatnevekre is kiterjedt. A tanulmánykötet önálló fejezetet szentel ennek a témakörnek (159–86), amelyben Békés megyei apaállatok (mének, bikák, kanok) két világháború közötti neveit feldolgozó három tanulmány kapott helyet. Az állatnevek vizsgálatának tudományos szintre emelésében elévülhetet-

len érdemei vannak a szerzőnek. (Az állatnevek a „Válogatott tanulmányok” című kötetben is előkerülnek két tanulmány erejéig.)

Önálló fejezetben találhatóak a nyelvjárási vonatkozású munkák. Az „Adatok Békés város í-zéséhez” című tanulmány (196–9) jól példázza Hajdú Mihálynak azt az elvét, hogy a korai nyelvjárási hangtani jelenségek leírásához a különböző korai, főként XVI. századi összeírások névanyaga jól használható, s ez igaz a török adóösszeírásokra, a defterekre is. Orosháza nyelvjárástörténetének elemzéséhez közöl adatokat a következő tanulmány, amelyben hét XVIII. század végi, XIX. század eleji végrendelet és egy tanúvallatási jegyzőkönyv őriz nemcsak nyelvjárási, hanem művelődés-, társadalom- és gazdaságtörténeti emlékeket is (188–95). Két nyelvjárási mintaszöveg is helyet kapott a tanulmánykötetben, az egyik a Vásárhelyi-pusztai nyelvet mutatja be a fontosabb fonetikai jellemzőket jelölve (213–9), a másik az orosházi nyelvjárást szemlélteti részletes és pontos hangtani átírással (209–12).

A kötet utolsó fejezete néprajzi vonatkozású írásokat tartalmaz. Az első a kasos méhészkedés Orosháza környéki hagyományait tárja fel (221–82), melyhez példamondatokkal gazdagon illusztrált, részletes méhészeti tájszótár kapcsolódik. A falusi élet egyik fontos eseményét, a disznóölést és az ehhez kapcsolódó szokásokat ismerhetjük meg a következő tanulmányból (283–302), majd a szeghalmi népi disznótartás hagyományaiba nyerhetünk betekintést (303–17). A kötet végén kilenc helyi gyűjtésű népmesét találunk (pl. „Az aranyhajú tündér”, „A világ csúfja”, „A vereshajma és a lusta asszony” stb.), melyek szép lezárásai a szülőföldhöz kötődő nyelvészeti és néprajzi témájú gyűjteménynek.

3. A „Válogatott tanulmányok” című kötet létrejöttének körülményeihez legjobb a szerkesztő, KISS JENŐ szavait idézni: „Úgy véljük, a tiszteletadásnak ez a módja szolgálja leginkább a tudomány érdekét, mert könnyen hozzáférhetővé, egy helyen olvashatóvá teszi Hajdú Mihály azon tanulmányait, amelyek leginkább helyet kérnek e jubileumi kötetben” (7). A tanulmánykötet első részében három köszöntő írást olvashatunk: JUHÁSZ DEZSŐ az ünnepelt munkásságának elmúlt egy évtizedét ismerteti, KISS JENŐ a kollégák, FARKAS TAMÁS az egykori és mostani diákok nevében köszönti az ünnepeltet (9–20).

E kötet is – hasonlóan az előzőhöz – jól tükrözi Hajdú Mihály névtani munkásságának sokoldalúságát. Az onomasztika öt tematikus részben tárul elénk. Az első általános névtani kérdéseket taglal, ezt követi a magyar névkutatás eredményeit ismertető fejezet, majd a személynevek, helynevek és állatnevek következnek önálló részben. Végül a nyelvjárással kapcsolatos tanulmányok zárják a kötetet.

Az általános névtani kérdések felvetése évtizedeken keresztül kimaradt az onomasztikai vizsgálatok köréből. HAJDÚ MIHÁLY az 1990-es évek második felében e témában elhangzott előadásaiival és tanulmányaival ráirányította a figyelmet a névtannak erre a kevésbé feltárt területére. Elgondolásai közül kettő e tanulmánykötetben is megjelent, ezek főként az általános nyelvészet és a grammatika oldaláról vizsgálják a tulajdonnév definiálásának és a nyelvi rendszeren belüli helyének problematikáját. A vita legfontosabb eredménye a téma napirendre kerülésén és a gondolkodásra való ösztönözésen kívül az volt, hogy a tulajdonnév rendszertani és szófaji besorolásáról vallott korábbi nézetek mellett egy új megközelítés is napvilágot látott, amely a nyelvi rendszert

két síkon képzei el: a gondolatközlés (kommunikáció) és az azonosítás (identifikáció) síkján. Ez utóbbi a tulajdonnevek síkja, amely ugyanúgy a nyelvi jelek részrendszereiből épül fel (pl. lehet teljes mondat, szintagma stb.) és éppen úgy vizsgálható, elemezhető, mint a kommunikáció rendszere (46), mégis önálló rendszernek tekinthető, mert az előbbi általánosító jellegével szemben a tulajdonnév azonosító szerepet tölt be, így nem sorolható egyértelműen a köznévvvel egyenrangú részrendszerbe. E gondolat mélyebb, elméleti kifejtése a kommunikáció és identifikáció kapcsolatának vizsgálatában jelenik meg (21–34), amelyről Juhász Dezsővel egyetértve elmondhatjuk, hogy a szerző e kérdéskörrel érintkező kommunikációelméleti, pszichológiai, nyelvelméleti, grammatikaelméleti, szemantikai, általános névtani stb. területeken is rendkívüli otthonossággal és könnyedséggel mozog (11), és amely szintén új, vitaindító gondolatokat tartalmaz. Az általános névtani kérdések körében ezek mellett olvashatunk a helynevek névvé válásának folyamatáról (47–51) és a tulajdonneveknek az oktatásban betöltött helyéről (52–9).

Külön fejezetben tárulnak elénk a szerzőnek a magyar névkutatás történetét ismerető, az adott helyzetet értékelő és a teendőket kijelölő írásai. Az első tanulmány a tulajdonnevek történetének lehetséges korszakolását adja (61–7), a következőben pedig a szerzőnek a személynevek köznévi elemeiről vallott elképzelései jelennek meg (68–74). (Ennek tárgyalása a témából adódóan inkább a következő, a személynevek kérdéseivel foglalkozó fejezetbe illeszkedik.) Ugyanezen fejezet tartalmazza Hajdú Mihálynak azokat az írásait, amelyekből a névtani, főként személynévtani kutatásban elért korábbi eredményeket ismerhetjük meg, így a közölt három tanulmány együttes megjelenésével átfogó áttekintést kapunk az 1960 és 1986 közé eső időszak személynevekkel foglalkozó névtani munkáiról. Itt találjuk tehát személynévkutatásunk 1960 és 1967 (a „Tartalomjegyzék”-ben tévesen 1959 és 1968) közötti időszakának alapos és részletes, bibliográfia értékű áttekintését (75–107), valamint a magyar névtannak a 70-es évek végén nemzetközi összevetésben mutatkozó eredményeit, illetve a még elvégzésre váró feladatok megjelölését (108–26). Az 1980 és 1986 eső éveket külön tárgyalja a szerző, de itt a személyneveken kívül az állatnevekkel foglalkozó munkákat is ismerteti (127–43). Újabbkori (XVIII. sz. második felétől napjainkig értendő) személyneveink kutatásának módszereihez ad hasznos segítséget a következő tanulmány, amely személynévtípusok szerint ismerteti a legfontosabb forrásokat és a feldolgozás lehetséges módjait (144–57).

A tanulmánykötet legerjedelmesebb része a személynevekkel foglalkozik, ez jól jellemzi Hajdú Mihály munkásságát, érdeklődési körét. Az itt megjelenő 16 tanulmány jelentős része történeti személynévanyag feldolgozása és elemzése. Berrár Jolán munkája alapján készült az Árpád- és Anjou-kor női személyneveinek gyakorisági mutatója, amelyben a neveknek a fennmaradt oklevelekben előforduló becézett alakjait, illetőleg megterheltségi arányait találjuk meg (159–63). A XV. századi személynevek kutatásával kevesen foglalkoztak, ezért fontos Hajdúnak az a munkája, amely a Garam–Ipoly közének XV–XVI. századi család- és keresztnéveit vizsgálja (164–91). A családnevek esetében a különböző időszakokat összevetette, és megállapította, hogy a különböző eredetű családnévcsoportok (apanévi, helynévi stb.) között arányszámukat tekintve nincs jelentős eltérés, tehát öröklődnek a nevek, emellett viszont hiányolhatók az egyes családnevek állandóságára utaló megállapítások (183). Szintén e korhoz kötődik két tanulmány: az egyik XVI. századi dunántúli személyneveket vizsgál misszilisek alapján (192–6), a

másik pedig Kisújszállás 1591–92-es török összeírásának névadatait dolgozza fel (197–202). Hasonló munka a moldvai csángók 1696-os regestrumának névtani vizsgálata (203–7). Tanulságos a csángó keresztnévek gyakorisági sorrendje, valamint a magyar eredetű családnevek jelentéstani csoportjainak arányszámai, melyek közül a legmagasabb értéket (52,56%) a keresztnévi eredetűek mutatják (207). A magyar keresztnévadás 1770 és 1970 közötti legfontosabb tendenciáit ismerhetjük meg a következő tanulmányból (208–11), majd a XVIII–XX. századi keresztnévdívat regionális különbségei tárnak elénk angol nyelven (212–26).

A becenevekkel három tanulmány foglalkozik: „Becézőnevek három Békés megyei község iskolai anyakönyveiben (1870–1900)”, „Nyelvjárástörténeti adatok a becézőnevek funkciójának vizsgálatához”, illetve „Egy beceképző a XVI. században”. Ez utóbbi munka az *-i* becézőképző használatát vizsgálta a Közép-Dunántúl területén (249–51). Hajdú a családnév-változtatások kérdéskörét két tanulmányban érinti: az egyikben Miskolc XIX. századi névváltoztatási eseteit vizsgálja (252–5), a másikban pedig a családnév-változtatások szociológiai háttéréről elmélkedik (255–63). Ezt követően szociológiai szempontok alapján vizsgálja Orosháza két világháború közötti családneveit (264–73). Ez a módszer a családnevek esetében előzmény nélküli a magyar névtanban. A szerző egy másik írásában szentendrei művészasszonyok neveit vizsgálja s megállapítja, hogy a magyar művészasszonyok identitásuk, egyéniségük megtartását a névhasználattal is kifejezik, ugyanis többségük ragaszkodik lánykori nevéhez (274–80). A régi magyar és finn keresztnévvalasztásról (281–5), illetőleg a votják mondavilág tulajdonneveiről is olvashatunk egy-egy érdekes tanulmányt (286–91).

A helynevekkel foglalkozó fejezetben Hajdú többek között e névtípus jelentésszerkezetét és a *-d*-féle képzők funkcióját vizsgálja (293–310), valamint megadja a *-monostora* utótagú helynevek tipológiáját (311–5). Ezt követően két XV. századi helynév (*Bálványos, Szkronevec*) vándorlását kísérhetjük végig a török elől menekülő szerbek esete kapcsán (316–20). A helynevek XIX. századi történetéhez szolgál érdekes adalékul a „Névélettan egy úriszéki pörben” című írás, amely érdekes történeti adatként említi, hogy Szigetbecse és Ráckeve úriszéki perében a peres felek egy adott terület különböző neveit próbálják felhasználni érvként igazuk alátámasztására (221–4). A továbbiakban az alföldi tanyanevek típusairól és a Sárospatak környéki tanyákról olvashatunk két tanulmányban (325–39). Az utcanévek új szempontú feldolgozása a következő munka, amelyben a szerző „84 falu hivatalosnak tekintett teljes közterületi névanyagát” dolgozza föl az ország különböző megyéiből, és ezeket veti össze a névadás indítéka (emlékállítási célú, természetes név, közömbös név), valamint jelentéstani kategóriák alapján (340–54).

A tanulmánykötet utolsó fejezete a dialektológiához kapcsolódik. Az itt közreadott kilenc tanulmány között vannak nyelvjárási jelenségtanulmányok („Adatok a XVI. századi *ő-zés*hez”, „Adatok Békés város *í-zés*ének történetéhez” stb.) és átfogó, elemző munkák is (pl. „A nyelvi jelek típusainak csoportnyelvi sajátosságai”; „Regionális szótárak, szakszótárak, tájszótárak” stb.). Több tanulmány foglalkozik a személynevek felhasználhatóságával a nyelvjárástörténeti kutatásban („A magyar névtudomány a nyelvjárástörténeti kutatás szolgálatában”; „A XVI. századi nyelvjárások néhány kérdéséhez”; „Adalékok a XVI. századi nyelvjárások fonémáinak vizsgálatához”), ennek jelentőségé-

ről és újszerűségéről a korábbiakban már ejtettünk néhány szót. A kötet végén Hajdú Mihály teljes publikációs listáját találjuk.

Mindkét tanulmánykötet Hajdú Mihály munkásságának gazdagságát tárja elénk, ezzel nemcsak élvezetes olvasmányt adva az olvasók kezébe, hanem remény szerint munkára, a felvetett kérdések továbbgondolására is serkent.

N. FODOR JÁNOS

HAJDÚ MIHÁLY, ÁLTALÁNOS ÉS MAGYAR NÉVTAN Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 955 lap

1. Hajdú Mihály könyve hiánypótló a magyar névtani szakirodalomban. A kétkötetesre tervezett mű első része általános névtannal és magyar személynevekkel foglalkozik, a második ragadványnevek, helynevek, intézménynevek, állatnevek, tárgynevek, emberi alkotások elnevezései, eseménynevek, fiktív (írói) nevek ismertetését fogja tartalmazni (150). A könyv célja „mindazt bemutatni és föltárni a tulajdonnevek sajátosságairól, történetéről, jelenkori állapotáról és viselkedéséről, amit lehet, amit érdemes” (11).

2. A könyv első nagy fejezetében a névtan általános kérdéseivel foglalkozik a szerző. Először röviden áttekinti a névtudomány történetét az egyiptomi cartouche-októl napjainkig utalva a görögök, rómaiak tudományára, a középkori, humanista eredményekre, majd a megjelenő tulajdonnév szótárakra, kalendáriumokra, naptárakra, martirologiumokra, a XIX. századtól meginduló tudományos igényű kutatásokra magyar és nemzetközi kitekintéssel. A társtudományok (nyelvtörténet, dialektológia, szociolingvisztika, történettudomány, numizmatika stb.) bemutatása képezi a következő kisebb fejezetet.

Az általános kérdéseken belül tárgyalja az azonosítás problémáját, mely már az állatvilágban is jellemző (pl. hangok, illatok), de az ember is identifikál hang, íz, illat, viselet stb. alapján. A továbbiakban csak olyan tulajdonnevekkel foglalkozik, amelyek „elgondolt, kimondott vagy leírt nyelvi jelek” (49), ezeket próbálja meghatározni. Végül a következő definíciót adja: „**Tulajdonnév az a nyelvi jel, amelyet alkotója (s ez lehet több személy, grémium is) egy valami (objektum: személy, hely, állat, tárgy, dolog, fogalom stb.) vagy egy összetartozó csoport (emberek, állatok, földrajzi helyek, tárgyak, dolgok, fogalmak stb.) azonosítására hoz létre, s azt általában kisebb-nagyobb közösség elfogadja, használja, a nyelvtudomány pedig a közszavaktól való megkülönböztetését (a magyarban nagybetűs helyesírását) elhatározza**” (58).

A köznevek és tulajdonnevek összefüggése esetében vizsgálja a tulajdonnév közszói eredetének lehetőségét, a nevek hangalakjának változását, a közszói jelentés elvesztését, a nevek értelmesítését, népetimológiát, téves névfejtéseket (közismertek SÁNDOR ISTVÁN névmagyarázatai: *Stockholm = Istókhalma*, *Koppenhága = Kappanhágó* stb.). A névmagyarázatok felosztásának négy lehetőségét különíti el, melyeken belül még alcsoportokat találunk: tartalmi (mitológiai, történeti, helyi vonatkozások), formai (terjedelem alapján lehet hosszú történeti indoklás, okadó mondattörődék, egyszavas